

OSMANLIDA FERASETİYLE PADİŞAHA YÖN VEREN BİR ŞEYHÜLİSLAM: ANKARARAVÎ MEHMED EMİN EFENDİ (ÖL. 1098/1687)

Ali Aslan TOPÇUOĞLU*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 28 Aralık 2021, **Kabul Tarihi:** 2 Mart 2022, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2022, **Atf:** Ali Aslan Topçuoğlu. "Osmanlıda Ferasetiyle Padişaha Yön Veren Bir Şeyhülislam: Ankararavî Mehmed Emin Efendi (Öl. 1098/1687)". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022): 313-337.

<https://doi.org/10.33415/daad.1049456>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 28 December 2021, **Accepted:** 2 March 2022, **Published:** 31 March 2022, **Cite as:** Topçuoğlu, Aslan Ali. "A Shaykh Al-Islam Guiding the Sultan with Her Intuition in The Ottoman Empire: Ankaravî Mehmed Emin Efendi (Öl. 1098 /1687)". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/1 (March 2022): 313-337.

<https://doi.org/10.33415/daad.1049456>

Öz

Doğduğu yere nispetle Ankaravî diye anılan Mehmed Emin Efendi, Osmanlı eğitim sisteminde farklı âlimlerden ilim tahsil etmiş, Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Ayrıca fetva eminiği ve farklı yerlerde kadılık yapan Mehmed Emin Efendi, Rumeli kazaskerliğine tayin edildikten sonra bu görevi esnasında Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin rahatsızlığı nedeniyle ona vekâlet etmiştir. 1685 yılında ikinci defa kazaskerliğe ve sonrasında Çatalcalı Ali Efendi'nin yerine şeyhülislamlık görevine getirilmiştir. Şeyhülislamlığı esnasında avcılığa düşkün olmasıyla bilinen IV. Mehmed'in devlet işlerinden uzak kalması ve cephelerden gelen kötü haberler sebebiyle onu asli göreviyle uğraşmaya ikna ederek muhtemel ayaklanmayı önlemede etkin bir rol üstlenen Mehmed Emin Efendi, bilhassa şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvaları "Fetâvâ-yı Ankaravî" adı altında toplamıştır. Diğer taraftan 1676'da Rumeli kazaskerliğinden azledildikten sonra Ankara'da ikamet ettiği dönemde Hanefî fıkıh âlimlerinden Timurtâşi'nin güvenilir kitaplardan derleyerek telif ettiği "Tenvîru'l Ebsâr" adlı eserine hâşiye

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye, aatopcuoglu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7721-9751>.

yazmıştır. Bunun yanında tefsirle ilgili çalışmaları da bulunan Mehmed Emin Efendi, önceki dönemlerden almış olduğu dinî ilimlerdeki birikimiyle sonraki nesillere ilham kaynağı olan önemli simalardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Fâkîh, Medrese, Şeyhülislam, Fetva, Hâşiye.

A Shaykh Al-Islam Guiding The Sultan with Her Intuition in the Ottoman Empire: Ankaravî Mehmed Emin Efendi (Öl. 1098 /1687)

Abstract

Mehmed Emin Efendi, who is known as Ankaravî about her birthplace, received knowledge from different scholars in the Ottoman education system and served as a professor in the Sahn-ı Semân and Süleymaniye madrassas. In addition, Mehmed Emin Efendi, a fatwa surety and a kadi in different places, was appointed as a judge in Rumelia. During this duty, he acted as the deputy of sheikh al-Islam Minkârîzâde Yahyâ Efendi due to his disease. In 1685, he was appointed as a judge for the second time and then as a sheikh al-Islam instead of Çatalcalı Ali Efendi. He was fond of hunting during his Shaykh al-Islam, IV. Mehmed Emin Efendi, who took an active role in preventing a possible uprising by convincing Mehmed to deal with his primary duty due to his staying away from state affairs and bad news from the fronts, gathered the fatwas he gave, especially during his sheikh al-Islam period under the name "Fetava-yi Ankaravî." On the other hand, after he was dismissed from Rumelia qazaskari in 1676, he wrote an annotation for his work called "Tenvîru'l Ebsâr", which was compiled from reliable books by Timurtaşî, one of the Hanafi fiqh scholars, while he was residing in Ankara. Mehmed Emin Efendi, who also has works on tafsir, is one of the important figures who inspired the next generations with her knowledge in religious sciences from previous periods.

Keywords: Faqih, Madressa, Shaykh al-Islam, Fatwa, Hashiye.

Giriş

İslam'ın erken döneminden itibaren toplumsal alanda oluşan ihtiyaçların sevkiyle fetva işleminin, İslam medeniyetinin gelişmesine bağlı olarak kurumsal bir niteliğe kavuştuğu, İslam hukuku literatüründe müstakil bölümlerde ele alındığı veya konuyla ilgili eserlerin oluşturulduğu görülmektedir.¹ Osmanlıda şeyhülislamlığın kuruluşu ve bu makama ilk kez tayin edilen kişiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen yıllarca Bursa kadılığı görevinde bulunan Molla Fenârî'nin (öl. 834/1431),² 828/1425 yılında Bursa müftülüğüne atanması, genellikle Osmanlı'da müftülüğün ve şeyhülislamlığın

¹ Fahrettin Atar, "Fetva", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/490.

² Hakkı Aydın, *İslam Hukuku ve Molla Fenârî* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 45 vd.

başlangıcı olarak kabul edilmiştir.³ Müftülerin aynı zamanda şeyhülislam olarak anıldığı⁴ bu dönemde II. Murad tarafından yapılan atamayla Molla Fenârî, altı yıl şeyhülislamlıkla birlikte Bursa kâdılığı ve müderislik görevini yürütmüştür.⁵ Kaynaklarda ilk şeyhülislam olarak anılması, esasen bu resmî görevle ilgilidir. Yoksa bu terimin, XVI. yüzyılda şeyhülislamlık makamının kazandığı anlamda kullanılmadığı açıktır.⁶ Bu dönemde dinî ve hukukî bir niteliği olan müftülük makamının ortaya çıkmasında XV. yüzyıl başlarında oluşan dinî ve siyasî amillerin etkisinin olduğu bir vakiydir. Ancak şu var ki bunu XVI. yüzyılda bütün ilmiye teşkilatının temsilcisi vasfını taşıyan ve bu camiayı temsil eden şeyhülislamlık müessesesi ile eşdeğer görme imkânı yoktur. Esasen şeyhülislam unvanı, İstanbul müftüsüne özgü olarak kullanılmış ve Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın başlarında geçirdiği sosyal ve siyasî değişimin etkisiyle ehemmiyeti artmış, "Müftülenâm" olarak da adlandırılan şeyhülislamlık, zamanla meşihat ya da meşihat-ı İslamiyye şeklinde ifade edilmiştir. XVII. yüzyılda ise şeyhülislamlık, nüfuzu gittikçe artan bir kurum halini almıştır.⁷ Şeyhülislamlığın öneminin artması münasebetiyle mühim devlet işlerinde vekil-i ruhanî makamında bulunan şeyhülislamların görüşlerinden istifade edilmesi teamülü oluşmuştur. Osmanlı kaynaklarında belirtildiğine göre en yüksek ilmiye makamı sahibi, XVII. yüzyıl sonlarına kadar genelde müftü unvanı taşıırken, XVIII. yüzyıldan itibaren onun yerine şeyhülislam tabiri umumileştirilmiştir.⁸ Şeyhülislamlar için "Efendi" vasfı kullanılmakla birlikte soyunda "Bey" veya "Paşa" olanlara "Beyefendi" diye hitap edilmiştir.⁹

Osmanlı tarihinde şeyhülislamlığa atama, padişahla sadrazamı doğrudan ilgilendiren bir konu olarak görülmüştür. İlmiye mesleğinin belirgin bir düzeye geldiği XVI. yüzyılda şeyhülislamların tayini, belirli bir eğitim ve kariyer sahibi ilim erbabı kişiler arasından sadrazamın arzı ve padişahın tasdikiyle yapılmıştır. Bu atama işlemlerinde teamül,

³ Müstakimzâde Süleyman Sâdettin, *Devhatü'l Meşayih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978), 3-4; İlmiye Sâlnâmesi, Haz. Seyyit Ali Kahraman- Ahmet Nezih Galitekin- Cevdet Dadaş (İstanbul: İşaret Yayınları, 1998), 283; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, tsz.), 1/314.

⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti-ni İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 181.

⁵ Abdulkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 1.

⁶ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2013), 174.

⁷ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/92.

⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 182, 194.

⁹ Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, XLI.

Rumeli kazaskerliği görevinde bulunanların şeyhülislamlık makamına ataması yönünde olmuştur. Ancak önceki dönem uygulamalarına baktığında, kazasker veya kadı ya da müderris görevini ifa eden bir âlimin müftülüğe atandığı görülmektedir.¹⁰ Nitekim Molla Fenârî, müderris ve Bursa kadısı iken Müftü olmuştur.¹¹ Yine Fahreddîn-i Acemî (öl. 865/1460) de Edirne’de müderrislikten müftülüğe getirilmiştir.¹² Şeyhülislamın belirlemede birinci derecede sadrazam müessir olduğu gibi sadrazamın azli hususunda da bazen şeyhülislamın müessir olduğu görülmektedir. Sadrazam, kazaskerler veya azledilmiş olan kazaskerler arasında kendisiyle anlaşabileceği birisini o makama tayinini yapmıştır. Bununla birlikte padişah, bazen sadrazama sormadan da kendi uygun gördüğü kazasker veya kazasker mâzullerinden birisini şeyhülislam yaptığı gibi sadrazamın mütaâlasını alarak yaptığı da olmuştur.¹³ Bilhassa XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ilmî kriterler yanında siyasî yönden de uyum şartı ön plana çıkarılmış, böylece padişahlar ve sadrazamlar, kendisiyle uyumlu çalışabilecekleri kişileri bu makama getirmeyi tercih etmişlerdir.¹⁴

316 | db

Şeyhülislamlar, kendisinden fetvası istenilen meseleleri, Hanefî fıkında “*mütûn-ı erbaa*” diye ifade edilen muteber kaynaklar ve bunların şerh ve haşiyeleri ayrıca diğer Hanefî kaynaklara müracaat ederek çözüme kavuşturmuşlardır. XV. yüzyılda Molla Hüsrev (öl. 885/1480), yıllarca kadılık ve kazaskerlik görevlerinin deneyimiyle önce fıkha dair *Çureru’l- ahkâm*” adlı muhtasar eseri yazmış, daha sonra Osmanlı muhitinde uzun süre kadıların başvurdukları yarı resmi bir hukuk metni işlevi görecek olan bu kitabını “*Dureru’l hukkâm*” adıyla şerh etmiştir.¹⁵ Bu eser, Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren yürürlükte olmuştur.¹⁶ XVI. yüzyılda ise İbrahim Halebî”nin (ö. 956/1594) “*Mülteka’l ebhûr*” adlı eseri, Osmanlı medreselerinde okutulan meşhur fıkıh kitabı olması¹⁷ yanında Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren Osmanlı Devleti’nin yarı resmi bir hukuk külliyyatını teşkil ederek sonradan gelen müftülerin işlerini kolaylaştırmıştır. Bu kaynaklar dışında Osmanlı şeyhülislamlarının bazıları verdikleri

¹⁰ İpşirli, “Şeyhülislâm”, 39/92.

¹¹ Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, 1.

¹² Cahit Baltacı, “Fahredîn-i Acemî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/82.

¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 196.

¹⁴ İpşirli, “Şeyhülislâm”, 39/93.

¹⁵ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 204.

¹⁶ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 233.

¹⁷ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 247-248.

fetvaları derleyerek bir eser halinde ya bizzat bir araya getirmişler ya da toplatmışlardır ki bunlardan bir kısmı basılmıştır ve matbu olmayanları ise kütüphanelerde bulmak mümkündür.¹⁸ Bu fıkıh/hukuk kitapları yanında fetva mecmuaları da hem müftüler hem de kadılar için başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Özellikle Şeyhülislam Ebusuûd Efendi (öl. 982/1574), Zekeriyazade Yahya Efendi (öl. 1041/1681), Ankarâvî Mehmed Emin Efendi (öl. 1098/1687), Çatalcalı Ali Efendi (öl. 1103/ 1692) ve Yenişehirli Abdullah Efendi (öl. 1156/1743) fetva mecmuaları, âdeta yarı resmi birer yürürlük kaynağı olmuştur.¹⁹ İşte ele alacağımız bu çalışmada yazdığı fetâva kitabıyla fikhî literatüre katkısı olan Ankarâvî Mehmed Emin Efendi'nin Osmanlı Dönemi hiyerarşisi içerisinde önemli görevlerde bulunması yanında ilmî ve sosyal içerikli hizmetleriyle İslam hukuk tarihinde müstesna bir yere sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Ailesi ve Eğitimi

1028/1629 Ankara doğumlu olan Mehmed b. Hüseyin er-Rûmî, XVII. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarından kırk dördüncüsü olup yaşadığı dönemin önemli Hanefî fakihlerindedir.²⁰ Mehmed Emin Efendi, Ankara'da ticaretle uğraşan²¹ ve aynı zamanda hukukçu olan Hüseyin Efendi'nin oğludur. Doğduğu yere nispetle Ankaralı anlamında "Ankaravî" / "Engûrî" ismiyle anılmaktadır.²² Bu bakımdan kaynakların bir kısmında ismi "Mehmed Engûrî"²³ şeklinde geçerken bazısında "Mehmed Efendi"²⁴ bazısında ise "Mehmed Emin Efendi"²⁵ olarak yer alır. Hasan Efendi (Ankaravîzâde) adındaki oğlu da ilmî tedrisatını yaparak müderrislik görevinde bulunmuş ve Ankara kadısı iken

¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 181.

¹⁹ Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, 233.

²⁰ Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dimeşkî el- Muhibbî, *Hülâsetü'l -eser fi terâcimi a'yânî'l -karnî'l- hâdî 'a'şer* (Beyrut: 1290), 4/ 314; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hedi-yetü'l -'arifîn esmâ'ü'l- müellifin ve asârü'l- musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâ-it Turasil Arabî, 1955), 2/ 300; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, 1/396.

²¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l fuzalâ*, nşr. Abdulkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/ 543; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, çev. Seyyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/ 985; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1988), 4/ 180; Tahsin Özcan, "Mehmed Emin Efendi, Ankaravî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/461.

²² el-Muhibbî, *Hülâsetü'l -eser*, 4/314; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifin terâcimü musannifi'l- kütübî'l Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1414/1993), 3/ 246; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 96.

²³ Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifin*, 3/ 246; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lam Kâmûsu terâcim* (Beyrut: Daru'l İlm li'l Melayin, 2002), 6/103.

²⁴ Şeyhî, *Vekâyü'l fuzalâ*, 1/543; İlmiyye Sâlnâmesi, 395; Özel, *Hanefî Fıkah Âlimleri*, 322.

²⁵ Müstakimzâde, 73; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/396.

Cemaziyelâhir1104/Şubat1693 yılında vefat etmiş Osmanlı dönemi âlimlerinden biridir.²⁶ Bunun dışında ailesiyle ilgili kaynaklarda bir malumat bulunmamaktadır. Gençliğini ilim öğrenerek geçirmiş olan Mehmed Emin Efendi, ilk eğitimini babasından aldıktan sonra Ankara müftüsü Kırşehirli Mehmed Efendi'nin yanında bulunup ondan ilme ve irfana dayalı bilgiler almıştır.²⁷ Kaynaklarda onun aklî ve naklî ilimlerde özellikle fıkıh alanında temayüz ettiği ve tahsilini bitirdikten bir süre sonra da müderrisliğe başladığı konusunda görüş birliği mevcuttur.²⁸ Şimdi Mehmed Emin Efendi'nin müderrislikle başladığı Osmanlı Devleti kurumlarındaki görevlerine kısaca temas edeceğiz.

2. Osmanlı Kurumlarındaki Görevleri

2.1. Müderrislik- Kadılık ve Kazaskerlik

◊ **Müderrislik:** Mehmet Emin Efendi, tahsilini tamamladığında Osmanlı devrinin yirmi yedinci Şeyhülislâmı Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin²⁹ yanında bir nevi stajyerlik yaptıktan sonra müderris olmuş,³⁰ keskin zekâsı ve ilimlere vukûfiyeti nedeniyle İstanbul'da "*mü-derrisîn-i kirâm*" /yüksek müderrisler zümresinden sayılmıştır.³¹ Osmanlı Devleti'nde farklı medreselerde yaptığı on beş yıllık görevi sırasında ilmî hayata ve İslam âlemine önemli ölçüde katkıları olabilecek nitelikte hizmetlerde bulunmuştur. Osmanlı medreselerinde müderris olan kişi, önce hâşiye-i tecrid, miftah, kırklı hâriç, dâhil ve en son Sahn-ı Seman'da ders vermeye kadar yükselebilmektedir. Sahn-ı Seman, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış o dönemin en yüksek medresesidir.³² Bunun ardından Kanuni Sultan Süleyman, dâru'l-hadis medreselerini kurmuş, daha sonraki süreçte Süleymaniye Medreseleri

²⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 2/621; 3/985.

²⁷ Şeyhî, *Vekâyü'l fuzalâ*, 1/ 543.

²⁸ el-Muhibbî, *Hülâsetü'l -eser*, 4/314.

²⁹ 1553 İstanbul doğumlu olan Zekeriyazâde Yahya Efendi, genç yaşlarında dönemin âlimlerinden dersler alarak ulema arasında yerini almıştır. Daha sonra Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmış, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevinde bulunmuş ve birçok Osmanlı sultanıyla çalışma imkânı bulmuş olan Yahya Efendi, bu süre zarfında üç defa şeyhülislamlık makamına getirilmiş ve 1053/1644 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bkz. Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 60-63.

³⁰ Şeyhî, *Vekâyü'l fuzalâ*, 1/ 544; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 96; Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, 322.

³¹ el-Muhibbî, *Hülâsetü'l -eser*, 4/ 314; İlmîyye Salnâmesi, 395; Müstakimzâde, *Devhatü'l Meşayih*, 72; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/ 985; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l- 'arifin*, 2/300; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstulâhatı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1992), 3/ 433; Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifin*, 3/ 246.

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 9, 18; Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/532.

olarak tanınan bu medreselere yüksek rütbeli müderrisler tayin edilmiştir.³³ Ankaravî Mehmed Emin Efendi de tüm bu kademelerde görev yaparak en son Süleymaniye Medreseleri'nde ders vermiş, böylece bir müderrisin eğitim alanında ulaşabileceği en yüksek mertebeye ulaşmıştır.

XVIII. yüzyıl biyografi yazarlarından Şeyhî Mehmed Efendi (öl. 1144/1731), Mehmed Emin Efendi'nin müderrislik görevine dair kronolojik olarak şu bilgileri vermektedir: İlk önce Kırk Akçe Medresesi'nde görevlendirilmiş ancak kısa bir süre sonra bu görevden azledilerek Şevval 1060 /Ekim 1650'de ibtidâi hâric derecesiyle Nallı Mes-cid yakınında bulunan Mehmed Ağa Dârulhadisi'ne tayin edilmiştir. Bunun akabinde sırasıyla Şevval 1066/ Ağustos 1656'da Yusuf Paşa imamı Ebû Bekir Efendi yerine Pervîz Efendi Medresesi'ne tayin edilmiştir. Receb 1067/Nisan 1657'de Eyyüb Şeyhîzâde Abdüllâtif Efendi yerine Cezerî Kâsım Paşa Medresesi'ne atanması yanında kendisine "*fetvâ emînliği*"³⁴ görevi de verilerek terfi ettirilmiştir. Safer 1068/ Kasım 1657'de Malkaravî Mehmed Efendi yerine Sekbân Ali Medresesi'ne; aynı yıl Şa'ban ayında ise Halîfezâde Mustafa Efendi yerine Haydar Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Muharrem 1069/ Eylül 1658'de Nâkibzâde Seyyid Abdullah Efendi yerine Ayşe Sultan Medresesi'ne atanmış; Recep 1070/ Mart 1660'da Müezzinzâde Şeyh Mehmed Efendi yerine Sahn-ı Semaniye'nin birinde "*mihrâb-ı nişân tahkik*" görevine getirilmiş ve bu görevi iki yıl yürütmüştür. Safer 1072/Eylül 1661'de Şehlâ Abdülbâkî Efendi yerine Zâl Paşa Sultanî Medresesi'ne tayin edilmiştir. Yine aynı yıl Şevvâl 1072/Mayıs 1662'de Serbendîzâde İsmail Efendi yerine İsmihân Sultan Medresesi'ne müderrislik görevine getirilmiştir. Recep 1073/Şubat 1663'te ise Minkârîzâde damadı Mustafa Efendi yerine Süleymaniye Medreseleri'nden birine tayin olunarak ün kazanmıştır.³⁵

◊ **Kadılık:** Osmanlı Devleti'ndeki şer'i mahkemelerde dinî ve hukukî tüm meseleler, Hanefî mezhebine göre Kadı tarafından yürütülmüştür. Aynı zamanda şehir ve kasabaların belediye işleri bugünkü

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlim ve Teşkilâtı*, 39-43.

³⁴ Fetva Emîni: Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra ihdas edilmiş olan bu makam, şeyhülislam kapısındaki fetvâhânenin başında bulunan kişiye verilen bir ünvanıdır. Şeyhülislam'a sorulan dinî meselelerin fetvalarını hazırlama, dilekçeyle sorulan sorulara cevap verme ve şer'iyye mahkemeleri tarafından verilen ilâmları tetkik etme görevi bulunmaktadır. Ayrıntılı bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Fetva Emîni", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 1/621; Ferit Develioğlu, "Fetvâ Emîni", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993), 263.

³⁵ Şeyhî, *Vekâyü'l fuzalâ*, 1/544; ayrıca bkz. Müstakimzâde, *Devhatü'l Meşayih*, 72.

noterlik gibi vekâletnameler, alım-satım muamelelerinin tanzimi de bunlara aittir. Hükümetin mahalli herhangi bir iş hakkında göndermiş olduğu fermanların infaz ve tatbiki de yine kadıların görevleri arasındadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu esnasında en büyük kadılık, ilk olarak İznik, sonra da Bursa kadılığı olup fethedilen yerlerde ise ikinci ve üçüncü derecelerde kadılıklar kurulmuştur.³⁶ Kadılık, aslında İslam devlet geleneğinde özgün bir yeri olan adlî ve mülkî işlerle ilgilenen bir görevli için kullanılan bir terimdir.³⁷ Kadılar, büyük ve küçük kazalarla sancak ve eyalet olmak üzere başlıca iki sınıftır. Son zamanlarda ilçe denilen ve mülkiye teşkilatımızda kullanılan kaza adı, herhangi bir ilçenin askerî işleri hariç olarak diğer idarî, hukukî ve mahalli işlerin kadılar tarafından görülmesi itibarıyla idarî teşkilâtımıza girmiş ve devam etmiştir.³⁸

Medrese tahsili görüp bir âlimin yanında meslekî eğitime tabi tutulduktan sonra kâdıların atamaları yapılmıştır. Medreselerden çıkıp kazasker divanına mülâzemet edenler, müderris olmak istemeyip kadılık görevinde bulunmak isterlerse doğrudan kaza kadılıklarına tayin edildikleri gibi bir süre müderrislik görevinde bulunduktan sonra kâdi olmak isteyenler de müderrisliklerinin derecesine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birinin kaza kadısı olarak tayin edilmişlerdir. Kaza kadılıkları, Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları olmak üzere üç sınıftan oluşmuştur. Rumeli'de kadılık yapanlar Rumeli kazaskerleri defterinde kayıtlı olduğu için bunlar Anadolu kadılığına geçemeyip Rumeli'ndeki kazalarda terfi ederek kadılık görevinde bulunmuşlardır. Anadolu'daki kadılar için de aynı durum olduğunu söylemek mümkündür.³⁹ Osmanlı Dönemi'nde bir kadının geniş yetki alanı bulunduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, onun kadar bu yetkilerle donatılmış başka bir memurun da olduğu söylenemez.⁴⁰

Osmanlı'da atama hiyerarşisi içinde Mehmed Emin Efendi, çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra şer'î /hukukî hükümleri uygulayan ve yönetimin talimatlarını da icra eden bir makam olan kadılık⁴¹ görevine terfi etmiştir. Bu çerçevede Sadrazam Köprülü Fâzıl

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 91.

³⁷ İlber Ortaylı, "Kadı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/ 69.

³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 98.

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 94, 98.

⁴⁰ Ortaylı, "Kadı", 24/ 69.

⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 91.

Ahmed Paşa (öl. 087/1676)⁴² döneminde Rebülevvel 1074/Ekim 1663'de Hısmzâde Abdurrahim Efendi'nin vefatıyla boşalan Yenişehir Bölge Kadılığına tayin edilmiş ve yaklaşık on beş ay bu görevde kalmıştır.⁴³ Çünkü Recep 1075/Ocak 1665'te azledilerek yerine Menteszâde Ahmed Efendi getirilmiştir. Aynı yıl İstanbul'a döndüğünde ikinci kez "fetva eminliği" görevine getirilmiştir. Cemâziyelâhir 1076/Aralık 1665'te Fâzıl Süleyman Efendi'nin üzerine Pınarhisar ve Keşân kazalarının arpalıkları;⁴⁴ Şevvâl 1077/Mart 1667'de ise selefi olan Damat Efendi yerine Bursa kadılığı ve arpalığı kendisine verilmiştir. Ancak bu görevi kabul etmekle birlikte yerine bir vekil gönderilmesini isteyerek fetvâ emînliği görevine devam etmiştir. Ne var ki Cemâziyelâhir 1078/Kasım 1667'de bu görevinden azledilerek yerine Galata kadısı Çavuşzâde Osman Efendi naklen atanmıştır.⁴⁵

Rebülâhir 1079/Eylül 1668 yılında Bosnevî Abdullah Efendi yerine doğum yeri Ankara'ya kadı tayin edilerek kendisine arpalık tahsis edilen Mehmed Emin Efendi, Receb 1080/Kasım 1669'da aynı yılın Şevvâl ayından geçerli olmak üzere selefi Damad Efendi yerine Mısır kadılığına getirilmiş, arpalıklar da mevleviyet Salih Paşa İmamı İsmail Efendi'ye verilmiştir. Diğer taraftan Receb 1081/Kasım 1670 yılında ise Hamîd Efendi yerine Mekke kadılığına atandığında mevcut görevinin Çatalcalı Ali Efendi'ye (öl. 1103/1692) tevcih edildiğine dair ferman gönderilmiş ancak bu ferman eline geçmeden önce İstanbul'a çağrılmıştır. Mekke kadılığı ise Esîrî'nin kardeşi Mustafa Efendi'ye tevcih edilmiştir. Safer 1082/Haziran 1671'de Es'adzâde Seyyid Mehmet Saîd'in yerine İstanbul kadılığına tayin olunmuştur.⁴⁶ Böylece Mehmed Emin Efendi'nin yaklaşık on yıllık bir süre kadılık görevini başarılı bir şekilde ifa etmiş olması, esasen onun daha büyük ve ehemmiyetli görevlerin de üstesinden gelebileceğini göstermiştir.

⁴² Köprülüzade Fâzıl Ahmed Paşa diye de anılan Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Osmanlı Devleti'nde IV. Mehmed zamanında on beş yıl sadrazamlık yapmış bir devlet adamıdır. Bkz. Abdulkadir Özcan, "Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 22/260.

⁴³ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/ 544; ayrıca bkz. İlmiyye Sâlnâmesi, 395; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 96.

⁴⁴ Arpalık: Osmanlı'da devlet memurlarına hizmette buldukları süre zarfında maaşlarına ilâve olarak ya da görevden ayrıldıktan sonra bir nevi emekli maaşı şeklinde tahsis edilen gelir anlamında bir terimdir. Ayrıntılı bkz. Cahit Baltacı, "Arpalık", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/ 392.

⁴⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/ 544; ayrıca bkz. Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 96.

⁴⁶ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/ 544; ayrıca bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/ 985; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 96; ancak Müstakimzade, s. 72 ve İlmiyye Sâlnâmesi, s. 395'de Mehmed Emin Efendi'nin sadece Yenişehir, Bursa, Mısır ve İstanbul kadılıkları belirtmektedir.

Osmanlı devletinde kadılığın dereceleri yüzyıllara göre kısmen değişse de tüm derecelendirmelerde İstanbul kâdılığı ilk sırada yer almıştır. Bundan sonra Mekke ve Medine (Haremeyn) kadılığı, Bursa, Edirne, Mısır, Şam gibi beldelerin kadılığı gelmektedir. Böyle önemli yerlerin kadılıklarına “*Eyalet kadılığı*” veya “*Mevleviye*” denilmiş ve buralarda çalışma süresi bir yıl olarak belirlendiği için görevli kişi azlolunarak başka bir yere tayin edilmiştir.⁴⁷ Mehmed Emin Efendi de kadılık görevi sırasında Bursa, Mısır, Mekke (göreve başlamadan çağrılmış olsa da) ve İstanbul kadılığı gibi oldukça önemli görevlere atanarak müderrislikte olduğu gibi kadılıkta da gelebileceği en önemli mevkilere gelmiştir. Daha sonra ise Osmanlı adli teşkilat içinde bulunan ve ilmiye mesleğinin en yüksek mertebelerinden biri kabul edilen⁴⁸ Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerine sırasıyla 1672 ve 1673 yıllarında getirilmiştir.⁴⁹ Ancak 1087/1676’da kazaskerliği görevinden azledilerek Murtazââbad, Yörükân (Ankara) ve Çukurcuk kazaları ilave edilerek Ankara kazası; 1681’de ise Galata kazası arpalık olarak kendisine tahsis edilen Mehmed Emin Efendi,⁵⁰ 1685’te ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir.⁵¹

322 | db

◊ **Kazaskerlik:** Askerî sınıfın şer’î ve hukukî işlerine bakmakla görevli olan kazaskerlik, ilk defa I. Murat zamanında kurulmuş ve bu göreve ilk olarak Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Hayreddin Efendi atanmıştır.⁵² Kazaskerlik, 885/1480 yılına kadar bir iken sınırların genişlemesi dolayısıyla iş yoğunluğunun artması sonucu bu tarihte Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Osmanlı sınırlarının genişlemesine bağlı olarak farklı isimler altında kazaskerlikler ihdas edilmiş olmasına rağmen bunlardan bir kısmı lağvedilmiştir. Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri ise Osmanlı saltanatının kaldırılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Kazaskerliğe mevleviyet denilen beş yüz akçe yevmiyeli büyük kadılıklardan gelinmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar kazasker olabilmek için belirli bir tertip söz konusu olmamıştır. Ancak bu tarihten sonra Anadolu kadılığına Anadolu kazaskeri pâyesiyile İstanbul kadılığı yapanların atanmasına başlanmış

⁴⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 98-106.

⁴⁸ Kazaskerliğin kuruluşu Hz. Ömer’e dayandırılır. Bu konuda detaylı bkz. Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 131.

⁴⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/985; İlmîyye Sâlnâmesi, 395.

⁵⁰ Özcan, “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”, 28/461.

⁵¹ el-Muhibbî, *Hülâsetü’l -eser*, 4/314; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/ 985; İlmîyye Sâlnâmesi, 395; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/ 180; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 96.

⁵² Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/141.

ve oradan da Rumeli kazaskerliğine terfi usulü tesis edilmiştir. Rumeli kazaskerliğinde bulunmuş olan kazaskerler, Anadolu'dan mâzul olanlar arasında göreve uygun birisi bulunmadığı takdirde tekrar Rumeli kazaskeri olarak atanmaları caiz görülmüştür. Kazaskerlik süresi ise diğer mevleviyetler gibi bir yıl olup o süreyi tamamlayan, kazasker mâzulü sayılarak yerine sırada olan başka biri tayin olunmuştur. Anadolu kazaskeri ise o makamın pâyesini alıp fiilen Anadolu kazaskeri olduktan sonra Rumeli kazaskerliği pâyesini alarak Rumeli kazaskeri olarak tayin olunmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Rumeli kazaskerleri şeyhülislam olarak tayin edilmiştir. XVI. yüzyılın ortalarına kadar kazaskerler, derece/protokol bakımından şeyhülislamların üstünde yer alırken Ebüsuûd Efendi'nin (öl. 982/1574) şeyhülislamlığından itibaren bu üstünlüğü kaybetmişlerdir; ancak XIX. yüzyılın ortalarına kadar Divan-ı hümâyün üyesi olarak kalmışlardır.⁵³

Mehmed Emin Efendi, Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki kısma ayrılan kazaskerlik görevlerine getirilmiş ve böylece Osmanlı Devleti'nde saray protokolünde yer almış önemli bir isimdir. Onun bu göreve getirilişi kısaca şöyledir: Mehmed Emin Efendi'nin kazaskerlik görevi, İstanbul kadılığından Anadolu kazaskerliğine atanarak başlamıştır. Buna göre Muharrem 1083/ Mayıs 1672'de selefi Damat Efendi yerine Anadolu kazaskerliğine naklen atanmıştır. İstanbul kadılığından bu makama geçen Mehmet Emin Efendi'nin yerine ise selefi Hâmid Efendi İstanbul kadılığına getirilmiştir. Anadolu kazaskerliğindeki görevi yaklaşık on üç ay sürmüştür.⁵⁴ Rebûlevvel 1084/ Haziran 1673 yılında ise halefi Ali Efendi yerine Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, Anadolu kazaskeri olarak ise selefi Es'adzâde Efendi tayin edilmiştir.⁵⁵ Mehmed Emin Efendi, Rebûlevvel 1084/ Temmuz 1673'te Rumeli kazaskerliği görevinde iken Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi (öl.1609/1678) nörolojik bir rahatsızlık geçirdiğinde ona vekâlet etmiştir.⁵⁶

Bu görevi, 14 Zilkade 1084/21 Şubat 1674 Çarşamba günü asâleten bu göreve atanan Çatalcalı Ali Efendi'ye devretmiş ancak kendisi Rumeli kazaskerliğine devam etmiştir.⁵⁷ Şeyhî Mehmed Efendi'nin belirttiğine göre Cemâziyelâhir 1087/Ağustos 1678'de Rumeli kazaskerliği görevi sona ermiş ve kendisine Ankara ve Çukurcuk kadılıkları

⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 155-157.

⁵⁴ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/544.

⁵⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/544-545.

⁵⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 180; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, 93, 96.

⁵⁷ el-Muhibbî, *Hilâsetü'l -eser*, 4/314-315.

verilmiştir. Muharrem 1092/Ocak 1681 tarihinde ise Musazâde Abdülbâkî Efendi mansıbı olan Galata kazası arpalığı verilerek Ankara kazası, mevleviyet Hatibzâde Ahmet Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁵⁸ Cemâziyelevvel 1096/ Nisan 1685 tarihinde Esîrî'nin kardeşi Mustafa Efendi yerine ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ve Galata kazası arpalığı bu kez Derdârî Şeyhzâde Abdulğânî Efendi'ye verilmiştir.⁵⁹ Mehmet Emin Efendi, ikinci kez atandığı Rumeli kazaskerliği görevine yaklaşık bir buçuk yıl devam ettikten sonra ilmiye sınıfının en üst makamı kabul edilen şeyhülislamlığa getirilmiştir.⁶⁰

2.2. Şeyhülislamlık

◊ Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye Vekâleti

Mehmed Emin Efendi, Rebülevvel 1084/Haziran 1673'te Rumeli kazaskerliğine atandıktan on beş gün sonra Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin rahatsızlanarak Edirne'de dinlenmeye çekildiğinde onun görevini vekâleten sekiz ay yürütmüş fetva işlerinde ona yardımcı olmuştur.⁶¹ Bu sürenin bitiminde ise vekâleten yürüttüğü bu görevi Zilkade 1084/Şubat 1674'te asâleten bu göreve atanan Çatalcalı Ali Efendi'ye devretmiştir. 1683 yılında Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (öl. 1095/1683) idam edildikten sonra azl ve uzatmalar hususunda devletin işleri iyice karışmış ve Mehmed Emin Efendi'nin Osmanlı'da en yüksek ilmiye makamı kabul edilen şeyhülislamlığa asâleten atanması ise Çatalcalı Ali Efendi'nin ayrılmasından sonra gerçekleşmiştir.⁶²

◊ Şeyhülislamlığa Atanması ve Padişaha Yön Vermesi

Mehmet Emin Efendi'nin "*meşihat makamına*" asâleten atanması dönemin siyasi ve ictimai yapısı yanında padişahın bazı alışkanlıkları ile ilgilidir. IV. Mehmed, 1648'de hükümdar olmuş bunun ilk sekiz yılı içerde ve dışarda cereyan eden mücadeleler içinde geçmiş, Köprülü Mehmed Paşa'nın (öl. 1072/1661) sadaretinden Viyana bozgununa kadar yirmi sekiz yıl rahat ederek avcılıkla uğraşmıştır. En sıkıntılı zamanlarda bile devlet işlerini ihmal edip avcılık tutkusunu sürdürmüş ve Avusturya cephesinden gelen kötü haberlere rağmen bu

⁵⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/ 545; ayrıca bkz. Özcan, "Mehmed Emin Efendi, Ankaravi", 28/461.

⁵⁹ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/ 545.

⁶⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/ 985; İlmîyye Sâlnâmesi, 395; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/ 180; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 96; Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifin*, 3/ 246.

⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/181; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 93, 96.

⁶² el-Muhibbî, *Hülâsetü'l -eser*, 4/314-315.

alışkanlığından geri adım atmamıştır. Bu itibarla IV. Mehmed, “*Avcı*” lakabı ile anılmıştır.⁶³ 1683 yılında başlatılan II. Viyana kuşatması kaybedilince başlangıçta Kara Mustafa Paşa’ya olan itimat sarsılmamış hatta IV. Mehmed ona kılıç ve kaftan göndermek suretiyle iltifatta bulunmuş⁶⁴ ancak daha sonraki süreçte Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idam edilmiştir. Bu sürecin devamında Osmanlı ordusu Estergon’da yenilmiş ve Budin kaybedilmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu sıkıntılı durumundan faydalanmak ve XVII. yüzyılın ortalarında terk ettikleri Girit’in intikamını almak isteyen Venedikliler, karadan ve denizden Mora’yı ele geçirmişlerdir. Bu sırada Mora’da ve Yunanistan’ın bazı yerlerinde isyan eden halkın yardımından faydalanıp Preveze’yi kuşatmışlardır.⁶⁵

Osmanlı toprakları bu şekilde kuzeyden ve güneyden bir işgale uğrarken, büyük bir mali kriz baş göstermiş, aynı zamanda Anadolu’da bir kısım kişilerce isyan başlatılmıştır. Padişah IV. Mehmet ise tüm bu olup bitenler karşısında umursamaz bir tavırla av tutkusundan vazgeçmemiştir. Bunun üzerine her taraftan padişah aleyhine sözler söylenmeye başlanmış ve ilmiye sınıfı da padişaha karşı cephe almıştır. Bu çerçevede IV. Mehmed, avlanmak üzere Davutpaşa’da bulunduğu sırada Evhad tekkesi şeyhi Hüseyin Efendi’yi Davutpaşa camisinde vaaz etmek üzere davet ettiğinde Hüseyin Efendi, “*nasihat kabul etmeyen bir adamın ayağına gitmek caiz değildir*” diyerek IV. Mehmed’in davetini kabul etmemiştir. Buna mukabil padişahın davetini reddetmeyen diğer bir şeyh Himmet-zâde Abdullah Efendi ise belirtilen camiye giderek hükümdar karşısında IV. Mehmed’in ava gitmesini bir beis olmadığını ancak her şeyin bir zamanı olduğunu belirterek çok acıklı bir konuşma yapmıştır. Ancak Padişah bu sözlere de aldırış etmemiş, hatta şeyhülislam daha konuşurken ava gitmek üzere yola çıkarak, ‘gittiğim camilerde vaaz olmasın’ talimatını vermiştir. Bu tavır ise mevcut tansiyonu daha da yükseltmiştir.⁶⁶

Böyle bir ortamda Rumeli’nin en önemli kapısı mahiyetinde olan Budin’in düşmesi haberi, toplumda infiale sebep olması üzerine padişah mevcut durumun görüşülmesi için dönemin şeyhülislamını davet ettiğinde Çatalcalı Ali Efendi, “*Bizim gelmemize ulemanın müsaadesi*

⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/ 588-589.

⁶⁴ Silâhdar Mehmed Ağa, *Silahtar Tarihi* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 2/97.

⁶⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/ 449-481; M. Cavit Baysun, “Mehmed IV”, *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 7/ 554.

⁶⁶ Silâhdar Mehmed Ağa, 2/ 245; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/ 484-485; Baysun, “Mehmed IV”, 7/ 554.

yoktur, emirleri ne ise bildirsinler" diye haberini iletmiştir. Bu durum, IV. Mehmed'in ülkede ne kadar itibar kaybına uğradığını, halk nezdinde nüfuzunun azaldığını göstermektedir. Padişahın davetine icabet etmeyen bu yaklaşım sonucunda Çatalcalı Ali Efendi azledilerek yerine Rumeli kazaskeri Ankaravî Mehmed Emin Efendi getirilmiştir.⁶⁷ Mehmet Emin Efendi'nin huzur-ı humâyunda, "*hil'at-i beyza ve fetva'l-libâs olunması*" ve şeyhülislâmlık "*Hatt-ı Hümayun'un*"⁶⁸ eline verilmiş tarihi 8 Zilkade 1097/26 Eylül 1686 Cuma günüdür.⁶⁹ Bu tarih itibarıyla Mehmed Emin Efendi'nin yerine Rumeli kazaskerliğine Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi (öl. 1110/1698)⁷⁰ tayin edilmiştir. Şeyhülislâmlıktaki selefi Çatalcalı Ali Efendi ise Haseki Ağa aracılığıyla Yalı Köşküne davet edilmiş ve Bostancıbaşı sandalıyla Bursa'ya gönderilmiştir.⁷¹ Mehmet Emin Efendi'nin fetva makamına getirilişine dair Rüşdî Ahmed Efendi, "*Alim'ül-fikh Mehmed ve 'aleyhi'l-fetvâ 1097 / (Fetvâ vermek fikh âlimi Mehmed'e aittir)* veya "*Müftü'yi rüy-ı zemîn oldu Mehmed Emîn*"⁷² 1097 (*Mehmed Emin yeryüzünün müftüsü oldu*)⁷² şeklinde tarih düşmüştür.

326 | db

Osmanlı Devleti'nin çok kötü günler geçirdiğinin idrakinde olan Şeyhülislâm Mehmet Emin Efendi, bu çalkantılı sürecin oluşmasında padişahın devlet işlerine ilgisizliğini ve av tutkusundan kaynaklandığını bildiği için padişahı av sevdasından vazgeçirip devlet işlerine yönelmesini sağlamak onun ilk görevi olmuştur. Bu itibarla daha şeyhülislâmlık hil'atini giyer giymez münasip bir lisanla konuya değinip şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"Padişahım lütfedip birkaç gün şikârdan⁷³ el çekip ya Yeni Saray'a ya da yalılardan birine teşrif buyurup şu dedikodu basılsın, yine zevkinizde olun; şikârdan el çekmeyip burada oldukça halkın söylentisi ek-sik olmaz, özellikle hudut işleri böyle olduğundan halkın kalbi kırıktır,

⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/ 485-486; Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin şeyhülislâmlığa getirilmesi ile ilgili ayrıntılı bkz. Silâhdar Mehmed Ağa, 2/ 246-247.

⁶⁸ Silâhdar Mehmed Ağa, 2/ 247.

⁶⁹ Müstakimzâde, *Devhatü'l Meşayih*, 72; İsmail Yakıt, "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 51(Aralık 1987), 1987), 26.

⁷⁰ Yeniçerilerin ayaklanması üzerine tahtan indirilen IV. Mehmed'in yerine padişah olan II. Süleyman (öl. 1102/1691), 14 Şubat 1688'de Osmanlı devrinin kırk beşinci şeyhülislam Debağzâde Mehmed Efendi'nin (öl. 1114/ 1702) yerine Feyzullah Efendi'yi şeyhülislâmlığa atamıştır. Bkz. Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 97-98; Özel, *Hanefî Fıkah Âlimleri*, 329.

⁷¹ Silâhdar Mehmed Ağa, 2/ 287.

⁷² Şeyhî, *Vekâyü'l fuzalâ*, 1/ 545; Müstakimzâde, *Devhatü'l Meşayih*, 72; Müstakimzâde, *Devhatü'l Meşayih*, 72-73.

⁷³ Şikâr: av, avlanan hayvan, avlamak, avlanmak anlamlarına gelir. Bkz. Şemseddin Sâmî, "Şikâr", *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 781.

bir yaramaz meydana çıkacak olursa ona uymaya fırsat bekliyorlar, sonra def'i müşkül olur, dilediklerini yaparlar" diye nasihat yoluyla padişahın tahttan indirilme ihtimalini söyleyerek hükümdarı etkilemiştir. Bu tavsiye nitelikli sözleri dinledikten sonra IV. Mehmed ise *"Şikârdan vazgeçtiğini ve birkaç gün içinde Tersaneye geçeceğini"* söylemiştir.⁷⁴

Böylece Mehmed Emin Efendi'nin şeyhülislamlık makamına getirilmesi Osmanlı Devleti'nin hem içerde hem de dışarda zor günler geçirdiği bir döneme rastlamaktadır. İsyancılar, şeyhülislamı kendilerine engel olarak gördüklerinden onu kendi eylemlerine yardımcı olmak için ikna çabaları ise sonuç vermemiştir. Hatta Şeyhülislam'ın IV. Mehmet'in yanında bile yer almayarak objektif kaldığı görülmektedir.⁷⁵

2.3. Vefatı

Mehmed Emin Efendi, IV. Mehmed'in saltanatının son yılında meydana gelen karışıklıklarda padişahın oğlu Mustafa'nın (öl. 1115/1703) yerine kardeşi II. Süleyman'ın padişah olmasını desteklediyse de onun cülûsunu⁷⁶ göremeden 26 Zilhicce 1098/ 3 Kasım 1687'de yetmiş yaşında iken İstanbul'da vefat etmiş ve Çarşamba semtindeki Kovacı Dede/Koğacı Dede Camii hazîresine defnedilmiştir.⁷⁷ Böylece 27.09.1686'da atandığı şeyhülislamlık görevi bir yıl bir ay beş gün sürmüştür.⁷⁸ Mezar taşı kitabesinde ise şair Nazım Çelebi tarafından yazılan şu şiir yer alır:

Huve Hayy'ül Bâkî

Fâzıl-ı rûy-ı zemîn, müftî'i devr-i zemân

Mürşîd-i râh-ı hedâ, kutb-ı sipihr-i yakîn

Terk-i cihân eyleyüb, azm-i cinân eyledi

Ruh-ı revânî ola sidre-i cennet mekîn

⁷⁴ Silâhdar Mehmed Ağa, 2/ 247; ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/486.

⁷⁵ Yakıt, "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi", 30.

⁷⁶ Cülûs: Hükümdarın ilk tahta çıktığı gün verdiği bahşıdır. Bkz. Develioğlu, "Cülûs", 147; başka bir ifadeyle padişahın ölümü veya tahttan indirmesi akabinde seçilen yeni hükümdar tarafından askerlerle memurlara verilen hediye için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, "Cülûs", 1/312.

⁷⁷ Şeyhi, *Vekâyü'l fuzalâ*, 1/545; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 3/ 985; İlmîyye Sâlnâmesi, 395; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/, 180; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, 96.

⁷⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 3/ 494-495; 4/ 181; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, 96.

Söyledi tarihini hâtif-i gaybî Nazîm:

“Müftî’i dehr idi hayf göçdü Mehmed Emin”

Son mısra’ olan *“Müftî’i dehr idi hayf göçdü Mehmed Emîn”* ibâresi ebced rakamıyla hesaplandığı zaman vefat tarihi olan hicri 1097 yılını vermektedir.⁷⁹

3. Eserleri

Mehmed Emin Efendi, bütün ilimlere hâkim, meşhur fetvaların sahibi, eşine az rastlanan ilmî niteliklere haiz önemli simalardan biridir.⁸⁰ Kaynaklarda dürüst, doğru sözlü, vakur, iyiliksever ve müşfik bir kişi olduğu belirtilir.⁸¹ Arap dili ve edebiyat âlimi ve tarihçi el-Muhibbî (öl. 1111/1699), onun ilmî kişiliğine dair şu bilgileri vermektedir: “İlmî hükümler konusunda taviz vermemesi, hak ve hükümlerin cüzlelerini bilmedeki kudretiyle meşhurdur. Nakli ilimlere ve tashihâta vâkîf bir fakih olması yanında tercüme, izah ve sözlerden kaynaklanan bozulmaları düzelten bir kişi olmasıyla büyük bir ünü bulunmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse son asırda ondan daha fakih biri gelmemiştir. Takrîr ve tahrîrde onun görüşlerinden daha isabetli hüküm veren olmamıştır. Onda her zaman suskunluk ve sükût hali hâkim ancak ilmi bir mevzu mevzubahis olduğunda adeta bardaktan boşanırcasına yağın bereketli bir yağmura dönüşen bir özelliğe sahip bir âlimdir.”⁸²

3.1. İlmî Eserleri

Osmanlı Devleti’nde çeşitli kademelerde görev alarak ilme hizmet eden Mehmed Emin Efendi, bunun yanı sıra telif eser yazmayı da ihmal etmemiştir. Bu kapsamda üç çalışması bulunmaktadır. Bunlardan biri, Osmanlı fetva literatüründe önemli bir yere sahip olan Fetâvâ-yı Ankaravî adındaki kitabıdır. İkincisi, fıkıh alanında Hanefî fakîhi Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî (öl. 1006/1598) tarafından telif edilen Tenvirü’l Ebsâr adlı esere yazmış olduğu haşiyedir. Üçüncüsü ise Ayet’el- Kürsî’nin tefsiridir. Yazmış olduğu eserlerde Osmanlı Türkçesi dışında Arapça ve Farsça’yı kullanmış olması bu dillere ne kadar vakıf

⁷⁹ Şeyhî, *Vekâyiü’l fuzalâ*, 1/545; Müstakimzâde, *Devhatü’l Meşayih*, 73; İlmîyye Sâlnâmesi, 395; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 396.

⁸⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 396; İlmîyye Sâlnâmesi, 395.

⁸¹ Şeyhî, *Vekâyiü’l fuzalâ*, 1/54; Müstakimzâde, *Devhatü’l Meşayih*, 73.

⁸² el-Muhibbî, *Hülâsetü’l –eser*, 4/314.

olduğunu göstermektedir. Şimdi bu çalışmaların mahiyeti hakkında fazla ayrıntıya girmeden bilgi vereceğiz.

3.1.1. Fetâvâ-yı Ankaravî

Farklı meselelere dair verdiği fetvalar kadılar tarafından muteber görülen Mehmed Emin Efendi'nin şeyhülislâmlık zamanında verdiği fetvaların bir araya getirilmesiyle oluşan bu esere⁸³ "*Fetâvâ-yı Ankaravî*"⁸⁴ veya "*el-Fetâva'l-Ankaraviyye*" ya da "*Mecmû'a-i Fetâvâ*" / "*Mecmû'atü'l Fetvâ*" denmektedir.⁸⁵ Bu fetva kitabı, o dönem âlimleri tarafından çokça başvurulan bir fetva kitabı niteliği taşımakla birlikte kendisinden sonraki dönemlerde de bu özelliğini korumuş ve Mehmed Emin Efendi'ye "*meşhur fetvâların sahibi*" unvanını kazandırmıştır. Klasik fıkıh kitaplarının sistematiğine göre "*Kitâbü't-Tahâre*" ile başlayıp "*Kitâbü'l-Ferâiz*"le son bulan bu eser, elli "kitab"a, bunlar da fasıllar halinde alt bölümlere ayrılmıştır.⁸⁶ Dolayısıyla klasik fetva kitabı düzeninden ayrılmamakla birlikte gerek bazı konuları ele alması gerekse konulara ait teorik bilgiye yer vermemesi ya da çok az yer vermesi yönüyle diğerlerinden farklılık göstermektedir. Örneğin Fetâvâ-yı Hindiyye'de konu girişlerinde teorik bilgiler verildiği halde Fetâvâ-yı Ankaravî'de bu tarz bilgiye rastlanılmamaktadır.⁸⁷

Arapça olarak kaleme alınan bu eserde önceki dönemin fetva kitaplarında yer alan soru- cevap tarzı dışına çıkılarak "soru" zikredilmeksizin sıkça karşılaşılan fikhî meselelerin cevapları kısaca belirtilmiştir. Bunun yanında her meselenin hükmü, Hanefî mezhebinin muteber fıkıh ve fetva kitaplarından aynen ya da özetlenmek suretiyle derlenmiş, son kısımda da bilginin alındığı kaynağa atıfta bulunulmuştur. Bu fetva kitabında, bilhassa evlenme, boşanma, vakıf, satım, kiralama, vekâlet, yargılama, şahitlik, dava ile ilgili kısımlara ayrıntılı yer verilmiştir. Bununla birlikte bölümlerin isabetli tespit edildiği söylenemez. Örneğin had suçlarına özel bir bölüm tahsis edildiği halde ayrı bir bölümde ele alınması gereken ta'zir suçları bu bölüme dâhil edilmiş; yine had suçları kapsamında ele alınması gereken hırsızlık suçuna

⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/ 181; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, 96; Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifin*, 3/ 246.

⁸⁴ el-Bağdâdî, *Hediyetü'l- 'arifin*, 2/300.

⁸⁵ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/545; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/ 985; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/396; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/ 181.

⁸⁶ Ahmed Akgündüz, "Fetâvâ-yı Ankaravî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/ 438.

⁸⁷ Kübra Nugay, *Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu (Aile Hukuku Örneğinde)*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, 56.

ayrı bir bölümde yer verilmiş ve yol kesme gibi bazı had suçları da bu bölüme dâhil edilmiştir.⁸⁸ Ayrıca dönemsel ihtiyaçların sevkıyla hazırlandığı için tüm konulara yer verilmemesine rağmen yine de kitabın değindiği meseleler birbiriyle bağlantılı ve belirli bir dizgi gözetilerek ele alındığını söylemek mümkündür.⁸⁹ Fukaha arasında muteber görülen ve önceki dönemlerde şeyhülislamların kendi fetvalarından derledikleri fetâvâ kitaplarının aksine fikhî meselelerde genelde müftâbih görüşlerin toplandığı bu eserin çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma ve matbu nüshası 1281/ 1864'te Mısır'da (Bulak) ve İstanbul'da iki cilt olarak basılmıştır. Toplamda 443+535 978 sayfeden ibaret olan, oldukça hacimli ve büyük boy bir kitaptır.⁹⁰ Eserin nesih ve ta'lik Arapça yazmaları İstanbul kütüphanelerinde, özellikle Süleymaniye (Hacı Beşir Ağa, 316; Pertevniyal 0 326/-326/2; Yahya Efendi. 157; Esat 545 ve 546; Halet Efendi 123; Hasib Efendi 0 176-177; Yeni Câmi 628 ve 629; Lâleli 1256 ve Ragıb Paşa 437/607) da mevcuttur.⁹¹ Bu fetva kitabının ilk sayfası şu şekildedir:

330 | db

Fetâvâ-yı Ankaravî'nin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1155)

⁸⁸ Akgündüz, "Fetâvâ-yı Ankaravî", 12/ 438.

⁸⁹ Nuğay, *Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu*, 57.

⁹⁰ Yakıt, "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi", 31; Akgündüz, "Fetâvâ-yı Ankaravî", 12/ 438.

⁹¹ Yakıt, "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi", 31; bu eserin yazma nüshaları için bkz. Nuğay, *Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu*, 57-60.

3.1.2. Hâşiyetü Tenvîrû'l ebsâr:

"*Tenvîrû'l ebsâr ve câmi'u'l- bihâr*", Hanefî fâkihî Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî tarafından 1006/1587'de telifi tamamlanmış, muteber fıkıh kitaplarındaki meselelerin derlendiği, özellikle kadı ve müftüler için bir nevi el kitabı mahiyetinde ve birçok kütüphanede yazması bulunan fûruya dair bir kitaptır.⁹² Hanefî fakihlerden Haskefî (öl. 1088/1677) bu eseri "*Dürrü'l muhtâr*" adıyla şerh etmiş, İbn Âbidîn de bu şerhe "*Reddü'l muhtâr*" adlı hâşiyesini yazmıştır. Bu nedenle İbn Âbidîn'in eserinde "musannif" sözü karine olmadan zikredildiğinde Timurtâşî kastedilir. Ayrıca Timurtâşî'nin bu eseri üzerine pek çok şerh ve hâşiyeler de yapılmıştır.⁹³ İşte bunlardan biri de Mehmed Emin Efendi'nin, 1087/1676'da Rumeli kazaskerliği görevinden azledilmesini müteakiben Ankara'da ikamet ettiği dönemde Timurtâşî'nin belirtilen eserine yazmış olduğu mufassal bir haşiyedir.⁹⁴ Ancak neredeyse tüm kaynaklarda belirtilen bu eser, günümüze ulaşmamıştır.⁹⁵

Bu esere dair el-Muhibbî'nin yaptığı değerlendirme şöyledir: "Aslında yazdığı bu mükemmel şerhte Mehmed Emin Efendi, ilmî faziletlerini ortaya koymuş ve ne kadar engin bir bilgi ve birikime sahip olduğunu ispat etmiştir. Temurtâşî'nin telif ettiği eserdeki hatalara dair isabetli, tartışılmayacak düzeyde sağlam temellere dayalı tenkitlerde bulunmuştur." Aynı müellif eserinde hem Mehmed Emin Efendi, hem de kaleme aldığı haşiyeye ilgili şöyle demektedir: "*Bir defasında onun sohbetinde bulundum. O, bu eseri Kanlıca'daki evinin bahçesinde okumaktaydı. Sohbetinde değerli dostumuz Abdülbâkî b. Ahmed el-Semmân ve yüksek payeli müderrislerden bir grup da vardı...*"⁹⁶

3.1.3. Tefsiru Ayeti'l-Kürsî:

Kur'an'daki Bakara Suresi 255. ayetinin yorumunu ihtiva eden⁹⁷ bu eser hakkında kaynaklarda ayrıntılı bir malumat verilmemektedir.

⁹² el-Muhibbî, *Hülâsetü'l -eser*, 4/18-20; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l- 'arifîn*, 2/ 262; ez-Zırickî, *el-A'lam Kâmûsu*, 6/239; Ahmet Özel, "Timurtâşî Muhammed b. Abdullah", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/188.

⁹³ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 282-283.

⁹⁴ el-Muhibbî, *Hülâsetü'l -eser*, 4/ 314; Müstakimzâde, *Devhatü'l Meşayih*, 73; İlmiyye Sâlnâmesi, 395; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/396; Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, 96; Bilmen, 1/ 433.

⁹⁵ Yakıt, "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi", 31.

⁹⁶ el-Muhibbî, *Hülâsetü'l -eser*, 4/ 314-315.

⁹⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifîn*, 3/ 246.

4. Sosyal Nitelikli Faaliyetleri/Vakıf Eserleri

Mehmed Emin Efendi Osmanlı Dönemi'nde uzun süre yüksek payeli görevlerde bulunmuş ayrıca bu yoğunluk içerisinde fıkıh ve tefsir sahasında nitelikli çalışmalar ortaya koymuştur. Bunun dışında hayır/hasenat maksadıyla yaptırarak vakfettiği sosyal içerikli hizmetleri de olmuştur. Buna göre memleketi Ankara'da bir cami ve odalarla çevrili bir dersane, bir mektep, bir hamam, yirmi dört çeşme ve bir kervansaray inşa ettirdiği gibi İstanbul'da da bir medrese yaptırmıştır.⁹⁸ Bu medrese, vasiyeti üzerine vefatından yirmi yıl sonra İstanbul'da Şehzadebaşı'nda varlığını günümüzde de sürdüren ve Belediye Sarayı ile Hoşkadem Mescidi arasında bulunmaktadır.⁹⁹ Mehmed Emin Efendi'nin vasiyetinde "*Dâhil-i hareket*" seviyesinde bir medrese inşa edilerek vakfedilmesi ve buraya birinci, ikinci ve üçüncü derecede olmak üzere üç müderrisin tayin edilmesi hükme bağlanmıştır.¹⁰⁰ Bahse konu medrese, mimarî yapı itibarıyla Fatih Sultan Mehmed dönemine ait bir görünüm arz etmektedir. Çünkü program ve seviye bakımından onun döneminde "*Tetimme*"¹⁰¹ diye anılan medreselerin aynısı olan medreseler, sonraki devirlerde de mimarî özellikleri ve yerleşim planı yönüyle o dönem medreseleri ile benzerlik göstermektedir.¹⁰² Dolayısıyla bu medresede hangi derslerin okutulduğu çıkarımı yapmak mümkündür. Buna göre Mehmed Emin Efendi'nin inşa ettirdiği medresede "*ulûmü'l-âliye*" diye adlandırılan dersleri okutan "*Hareket-i dâhil*" medresesinde olduğu gibi belirli bir ders müfredatı takip edilmiştir. Bu dersleri okuyan öğrenciler, "*Musıla-i sahn*" ve oradan "*Sahn*" medreselerine geçerek yüksek tahsillerini tamamlamışlardır. Aynı şekilde müderrisler de her terfide bir üst medreseye ya hiyerarşik

⁹⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/ 545; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/985; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/ 181.

⁹⁹ Yakıt, "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi", 32-33.

¹⁰⁰ Şeyhî, *Vekâyiü'l fuzalâ*, 1/ 545.

¹⁰¹ Sahn'a ulaştıran anlamına gelen Mûsıla-i Sahn da denilen Tetimme medreseleri, Sahn-ı Semân medreselerini tamamlayıcı mahiyette olan ve ondan bir derece altta bulunan medreseler için kullanılan bir terimdir. Esasen bu medreseler, Sahn-ı Semân'a danışmend yetiştirmek üzere kurulmuş olan orta seviyede eğitim veren medreselerdir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 9, 12.

¹⁰² Yakıt, "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi", 26.

olarak/sıra ile veya sıra beklemeksizin “*tafra*”¹⁰³ usulüyle geçmişlerdir.¹⁰⁴ Ancak bu eserlerin bizzat kendisi tarafından mı yoksa vasiyeti gereği akrabaları tarafından mı yaptırıldığına dair kaynaklarda bir malumat bulunmamaktadır.

Sonuç

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Mehmed Emin Efendi, eğitim faaliyetleri bulunmuş, dönemin hiyerarşik ilmi yapılanması içinde müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve nihayetinde şeyhülislamlık gibi Osmanlı ilmiye teşkilatının önemli kademelerinde kendisine tevdi edilen görevleri başarılı bir şekilde yürütmüştür. Uzun süren bu görevleri yanında aklî ve naklî ilimlerde vukûfiyeti ve fıkıh ilmine hâkim bir bilgi ve birikiminin bulunması dolayısıyla fıkıh alanında önemli eserler ortaya koymuştur. Bu çerçevede şeyhülislamlık döneminde verdiği fetvalardan oluşan ve o dönem kadıları tarafından muteber görülen “*Feâvâ-yı Ankaravî*” adlı eserini kaleme alarak Osmanlı fetâvâ literatüründe yerini almıştır. Ayrıca Rumeli kazaskerliği görevinden azledildikten sonra Ankara’da ikamet ettiği sırada Hanefî fakihlerden Timurtâşî’nin “*Tenvîrü’l’Ebsâr*” adlı eserine yazdığı hâşiye de bu konuda Hanefî fıkıh külliyatına onun yaptığı bir katkı mahiyetindedir. Bunun yanı sıra önceki dönemlerden itibaren İslam kültür medeniyetinde önemli bir yere sahip olan vakıf eserlerine yenilerini de kazandırmış mümtaz şahsiyetlerden biridir.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin içeride ve dışarıda zor günler geçirmesi ancak padişah IV. Mehmed’in bu durum karşısında av tutkusundan vazgeçmemesi, halkın padişaha karşı hoşnutsuzluğunu doğurmuştur. İşte böyle bir ortamda şeyhülislamlık makamında bulunan Mehmed Emin Efendi, bu görevin vermiş olduğu sorumluluk bilinciyle IV. Mehmed’e bazı tavsiyelerde bulunarak Ona karşı muhtemel bir iç ayaklanmanın önlenmesinde önemli rol oynamıştır. Padişahı tahtan indirme girişimleri de yine onun şeyhülislâmlık yaptığı bir döneme rastlamaktadır. İsyancılar, Şeyhülislâm Mehmet Efendi’yi kendileri için bir engel gördükleri için ikna etmeyi denemelerine rağmen başarılı olamamışlardır. Onun devletin bekası için IV. Mehmed’in bile

¹⁰³ Taфра: İlmîye sınıfında rütbe/derece alma demektir. Bkz. Develioğlu, “Taфра”, 1013; daha geniş ifadeyle bu terim, İlmîye sınıfında rütbelerinin atlanarak ilerlemesi yerinde kullanılır. Osmanlı’da ilmîye mesleğinde pâyeye atlamak II. Mustafa’nın şeyhülislamı Feyzullah Efendi’nin (öl. 1115/1703) ihdas ettiği “Zadegân”lıkla başlamıştır. O’ndan önce meslekte terfi kanunla düzenlendiği için sırası gelmedikçe kimse terfi edememiştir. Ayrıntılı bkz. Pakalın, “Taфра”, 3/372-373.

¹⁰⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 25-28.

yanında yer almayarak objektif duruşunu koruduğu görülmektedir. Şeyhülislam'ın böyle bir yaklaşım içine girmesinde, öncelikle şahsi-yetli bir kişiliğe sahip olması, bunun yanı sıra devlet işlerinde taviz vermeyen anlayışı ve ferasetiyle tüm olup bitenden haberdar olması etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed. "Fetâvâ-yı Ankaravî", TDV İslam Ansiklopedisi. 12/438-439. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Altunsoy, Abdulkadir. Osmanlı Şeyhülislamı. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". 12/486-496. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Aydın, Hakkı. İslam Hukuku ve Molla Fenârî. İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.
- Aydın, Mehmet Akif. Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Baskı. 2017.
- Baltacı, Cahit. "Arpalık", TDV İslam Ansiklopedisi. 3/392-393. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
-, "Fahredîn-i Acemî". TDV İslam Ansiklopedisi. 12/82. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- el-Bağdâdî, İsmâil Paşa. Hedyetü'l- 'arifin esmâ'ü'l- müellifin ve asârü'l- musannifin. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ-it Turasil Arabî, 1955.
- Baysun, M. Cavit. "Mehmed IV". İslâm Ansiklopedisi. 12 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kâmusu. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1992.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi. Osmanlı Müellifleri. 3 Cilt. haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, tsz.
- Develioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 11. Baskı, 1993.
- İlmiyye Sâlnâmesi. haz. Seyyit Ali Kahraman- Ahmet Neziha Galitekin- Cevdet Dadaş. İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- İpşirli Mehmet. "Şeyhülislâm". TDV İslam Ansiklopedisi. 39/91-96. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- , "Kazasker". TDV İslam Ansiklopedisi. 25/14-143. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Kazıcı, Ziya. İslâm Müesseseleri Tarihi. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.
- Kehhâle, Ömer Rıza. Mu'cemü'l müellifin terâcimü musannifi'l- kütübî'l Arabiyye. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1414/1993.
- el-Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımeşki. 4 Cilt. Hülâsetü'l- eser fi terâcimi a'yânî'l -karnî'l- hâdî 'a'şer. Beyrut: 1290.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdettin. Devhatü'l Meşayih. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Nugay, Kübra, Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu (Aile Hukuku Örneğinde). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Ortaylı İlber. "Kadı". TDV İslam Ansiklopedisi. 24/69-73. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Özcan, Tahsin. "Mehmed Emin Efendi, Ankaravî". 28/461-462. TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

- , "Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa". TDV İslam Ansiklopedisi. 22/260-263. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Özel, Ahmet. Hanefî Fıkıh Âlimleri. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, 2013.
- , "Timurtâşî Muhammed b. Abdullah", TDV İslam Ansiklopedisi. 41/188-189. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2 Baskı, 1971.
- Sâmî, Şemseddin. "Şikâr". Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Baskı, 1989.
- Silâhdar Mehmed Ağa. Silahtar Tarihi. 2 Cilt. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Süreyyâ, Mehmed. Sicilli Osmanî. 6 Cilt. çev. Seyyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şeyhî Mehmed Efendi. Vekâyiü'l fuzalâ. 3 Cilt. nşr. Abdulkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Unan, Fahri. "Sahn-ı Semân". TDV İslam Ansiklopedisi. 35/532-534. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi. 6. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayinevi, 6. Baskı, 1988.
- , Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, 2014.
- Yakıt, İsmail. "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi". Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 51(Aralık 1987), 9-42.
- ez-Zirikli, Hayreddin. el-A'lam Kâmûsu terâcim. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l İlm li'l Melayin, 15. Baskı, 2002.

A Shaykh Al-Islam Guiding The Sultan With Her Intuition In The Otto-man Empire: Ankaravî Mehmed Emin Efendi (Öl. 1098 /1687)

Ali Aslan TOPÇUOĞLU*

Extended Summary

Mehmed Emin Efendi, known as Ankaravî because he was born in Ankara, was born in XVII. He became one of the leading Hanafi jurists during his lifetime as the forty-fourth-century Ottoman sheikh al-Islam. He received his first education from his father, then stayed with the Ankara mufti Kırşehirli Mehmed Efendi and took lessons on science and wisdom from him. In addition, he received knowledge from different scholars in the Ottoman education system and was appointed to Mehmed Ağa Darülhadisi after his duties in minor madrasahs. He also worked as a professor in Sahn-ı Seman and Süleymaniye madrasahs. The person who was a professor in Ottoman madrasahs was able to rise to give lectures first in Hâşiye-i tecrid, Miftah, Kırklı, Hâriç, Dahil and lastly in Sahn-ı Seman. Sahn-ı Seman is the highest madrasa of that period, built by Fatih Sultan Mehmed. After this, Suleiman the Magnificent established Darul-hadith madrasahs, and high-ranking professors were appointed to these madrasahs, later known as Süleymaniye madrasahs. Ankaravî Mehmed Emin Efendi also served at all these levels, and finally, he gave lectures in the Süleymaniye Madrasahs, thus reaching the highest level that could be achieved in teaching. During her fifteen-year duty in different madrasahs, he provided services that could significantly contribute to scientific life and the Islamic world. There is a consensus in the sources that he excelled in mental and transmitted sciences, especially in fiqh, and started teaching as a professor after a while.

After his duty as a mudarris, he was promoted to the duty of kadi in 1663, an office that implements the shar'i / legal provisions in the Ottoman Empire and executes the administration's instructions. Because a woman had a wide range of authority in the Ottoman period, it cannot be said that there was an officer equipped with these powers as much as he was. Even though the degrees of kadi in the Ottoman Empire partly changed according to the centuries, the Istanbul kadi took first place in all ratings. Mehmed Emin Efendi was a person who duly assumed this duty. The kazaskery, which was established for the first time in the time of Murat I in the Ottoman Empire and was responsible for taking care of the religious and legal affairs of the military class, was one until 1480. Still, due to the increase in work intensity due to the expansion of the borders, it was divided into two parts as Rumelian and Anatolian kazaskers. Here, Mehmed Emin Efendi is an important name who was appointed to the duties of both Anatolian and Rumelian kazasker at different times and thus took part in the palace protocol in the Ottoman Empire. During his duty in the Rumelia district army, to which he was appointed in 1673, he acted as the deputy of Shaykh al-Islam Minkarizâde Yahyâ Efendi for about eight months due to his

* Assoc. Prof., Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Trabzon, Turkey, aatopcuoglu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7721-9751>.

neurological disease. It can be said that the appointment of Mehmed Emin Efendi, who was dismissed from his duty in 1676 and was appointed to the position of qazasker for the second time in 1685 and as sheikh al-Islam instead of Çatalcalı Ali Efendi in 1686, is related to the political and social structure of the period as well as some habits of the sultan. Mehmet Emin Efendi, who was aware of the fact that the Ottoman Empire was going through evil days when he was appointed to this task, knew that the sultan's indifference to state affairs and his passion for hunting resulted from the formation of the turbulent process, so it was his first duty to make the sultan give up his love of hunting and turn to state affairs. Because during the period of his duty, the Ottoman Empire had hard times both inside and outside, but Sultan IV. Mehmed did not give up his hunting passion in the face of this situation led to the people's discontent against the sultan. In such an environment, Mehmed Emin Efendi, who was in the office of sheikh al-Islam, played an important role in preventing a possible internal uprising by giving some advice to Mehmed IV. Attempts to dethrone the sultan also coincide with a period when he was a sheikh al-Islam. Although the rebels tried to persuade Shaykh al-Islam Mehmet Emin Efendi because they saw an obstacle, they were unsuccessful. For the survival of his state, even Mehmed IV. does not take his side and maintains his objective stance. Shaykh al-Islam took such an approach, primarily having a personality and being aware of all the happenings with her uncompromising understanding and foresight in state affairs were influential.

Mehmed Emin Efendi, who held high positions for a long time in the Ottoman period, produced qualified studies in the field of fiqh and tafsir despite this intensity. In this context, he took its place in the Ottoman fatawa literature by penning her work called "Fetava-yi Ankaravî", which consists of the fatwa he gave during the sheikh al-Islam period and was respected by the judges of that period. In this work, which was written in Arabic, the answers to frequently encountered fiqh issues are briefly stated, without mentioning the "question", by going beyond the question-answer style found in the fatwa books of the previous period. In addition, the provisions of each issue have been compiled from the traditional fiqh and fatwa books of the Hanafi school, either precisely or by summarizing. In the last part, the source from which the information was taken is referred. In addition, the annotation he wrote for the work of Timurtashi, one of the Hanafi jurists, called "Tenvîrû'l ebsâr", while he was residing in Ankara after he was dismissed from his duty as a Rumelia judge, is a significant contribution he made to the Hanafi fiqh corpus in this regard. Apart from this, he also had social services that he donated by having them done for charity/endowment purposes. In this context, he is one of the distinguished personalities who have brought new ones to the foundation works, which have an important place in the Islamic cultural civilization since the previous periods. Mehmed Emin Efendi, who is stated to be an honest, truthful, dignified, benevolent, and benevolent person in the sources, took his exceptional place in the history of Islamic law as one of the important personalities with a command of all sciences, the owner of famous fatwas, and a rare scientific qualification. When he died in Istanbul in 1687, he was buried in the Kovacı Dede Mosque in the Çarşamba district

